

Rozhovor o roku '89

Zpovídaný se narodil r. 1956 ve stredoslovenském městě Zvolen, pár kilometrů od Banské Bystrice. Pochází z rodiny, která se jako poslední podvolila komunistickému nátlaku na kolektivizaci a vstup do zemědělského družstva. Za režimu studoval na ekonomce v Bratislavě a poté se věnoval práci v rodném kraji. Po sametové revoluci se se svojí ženou a dvěma dětmi přestěhoval do Prahy, kde žije dodnes.

V době socialismu bylo důležité mít dobrý původ. Z jaké rodiny jsi vyšel ty?

Vnuk kulaka ... na doporučení povereníka pre školstvo Husákovho Zboru povereníkov, akejsi slovenskej vlády po voľbách v 1946, neskoršie Gottwaldovho vezňa a ešte neskoršie akademika – slatinského rodáka O. Pavlíka, sa komunisti vo Zvolenskej Slatine nepustili do potrestania tých sedliakov, ktorí vzdorovali podpísaniu prihlášky do družstva. Starý otec sa poddali po tom, čo ich zať a otec vnučky mal byť zaradený do oddielov PTP. Odvtedy nevzali na prehováračov k vstupu do družstva a iných, vtedy im hovorili tajný, vidly, ktorými ich vypoklonkovali zo dvora.

Jak se tvoje blízka rodina stavěla k režimu a jak se naopak režim stavěl k ní?

Od detstva som žil v roľníckom prostredí, jeho socialisticko-družstevnej forme, ale ... s vedením k znalosti toho, čo je naše medzi scelenými plochami družstevného hospodárenia a aký inventár musel byť odovzdaný a že vlastníctvo k nemu bolo výsledkom práce starých rodičov a nie vykorisťovaním paholkov a pastierov, ktorí boli tiež zamestnávaní starými otcami. Všetkých týchto ľudí som nakoniec poznal a i počas socializmu boli starý otec pre nich, i v oslovovaní, gazda, i keď - k jednému z nich bol cítiť despekt, pretože tento ako vojak slovenských divízií na východnom fronte sa s veľkou pravdepodobnosťou aktívne zúčastňoval represíí proti Ukrajincom. Rodina videla pre mňa budúcnosť v nadobudnutí vzdelania, najlepšie vysokoškolského a tak, do roku 1968, som bol všemožne ochraňovaný pred dráždivým dorážaním politických súvislostí do života dieťaťa. Bol som pionierom a neskoršie zväzák. V rodine bola predstava resp. skúsenosť, že otvorený odpor vedie k porážke a tak prežitie krivdy nebudú ventilované, pripomínané, i keď nikto z mojích predkov nevstúpil do komunistickej strany – bolo to ponúkané v 50 tich rokoch, dokonca vtedy aj s mnoho tisícovým úplatkom a vystrojením svatby mojej mame a taktiež bola stranícka legitimácia odmietnutá v čase Dubčeka i potom za normalizácie a taktiež sa u nás nikdy neskrývalo, že patríme k veriacim protestantom, čo navyše, v kontextu pomerov na Slovensku znamenalo hláseniu sa k ďalšiemu druhu menšinového spoločenstva.

Jaké zkušenosti jsi měl s normalizačním Československem ty – at' už jako adolescent na slovenské vesnici nebo jako student ekonomky v Bratislavě?

Pokiaľ som kedykoľvek v dobe chodenia do školy bol opýtaný, čo ma zaujíma, vždy som odpovedal história a zemepis. Najskôr sa tento záujem prejavil v podobe „spomínania“ na to, čo sa zažilo a ako sa prežilo. Na druhej strane sa traduje, že jeden z mojích prarodičov mal na pluhu, na jeho držadlách, pripevnený taký pultík, niečo na spôsob stojana, jeho opierky na noty, kam si mohol položiť knihu, alebo časopis, kalendár na každý deň, vtedy hit, moderné médium a pri orbe čítal. To bolo ešte v dobe Uhorska a najsilnejšej maďarizácie. Táto rodinná vetva bola napríklad panslavistická. Mnohí zo širšej, ale stretávajúcej sa, komunikujúcej rodiny, žili v Bratislave ako vysokoškolský profesor, učitelia, riaditeľ celoslovenského výskumného ústavu, spisovateľka, dodnes rešpektovaná, ktorá písala pre deti a nakoniec trestaná normalizáciou. Nikto z nich nezabudol odkiaľ vyšiel. Mali ešte jedno spoločné – každý tomu, čo profesne robil, rozumel, vedel, neviezol sa na straníckej legitimácii, pokiaľ ju mal. Niektorí áno. Na náboženstve v 60tich rokoch ma učil pán farár, ktorý mal na teologickej fakulte doktorát z histórie. To všetko boli pramene pre moju orientáciu a smerovanie

v kontexte, toho, čomu sa vtedy hovorilo – spoločenský, alebo verejný život. Pre mňa znel imperatív – konaj tak, aby si mohol niekým byť, ale nie v zmysle získania priestoru k tomu byť sebou samým. Takže očakávanie od režimu bolo nulové. I dnešní komunisti, myslím teraz na tých červených, sú trapnými ignorantami, keď sa dožadujú napr. vyšších dôchodkov. Tvoji praprarodičia, keď odchádzali do dôchodku v polovici 60-tich rokov dostali výmer na necelých dvesto, resp. päťsto korún a pritom starý otec vždy zdôrazňovali, že si ako „súkromník“ platili, vtedy tomu hovorili, poistku, dnes sa jedná o príspevok na sociálne a dôchodkové zabezpečenie, resp. penzijné pripoistenie ... a to už bolo takmer dvadsať rokov po víťaznom februári a komunisti „zdedili“ vtedy vyspelú krajinu Budúcnosť ničoho nemôže byť nádejná, či dôveryhodná, pokiaľ je postavená na lži a donútení. Dôležité si je uvedomiť, že o politike, politických názoroch sa nebavilo, to bolo určité tabu, na Slovensku obzvlášť. A aby sa tak stalo, musela sa predtým vytvoriť dôvera. Keď sme niektorí na VŠ tento moment ľudského vzťahu k sebe našli a požiadali dvoch, o málo starších, asistentov, že by sme mali záujem diskutovať rôzne ekonomické problémy, ich obecnejšie zázemie, teórie, tak sme boli, s hrôzou v ich očiach odmietnutí. Iba perlička – na VŠ sme dostali povinne k vyplneniu nejaký názorový dotazník (koniec 70tich rokov, bolo to po vzniku Charty a po súboru opatrení v ekonomickej oblasti), ja som ročníkovému učiteľovi povedal, že nemám nič proti tomu, ibaže nie som ochotný to vypísať iba tak, za päť minút a že si myslím, že si táto akcia zasluhuje patričnú pozornosť a zajtra, keď sa na to doma pozriem, že vyplnený dotazník prinesiem. On odmietol s odôvodnením, že by mohlo dôjsť k zneužitiu dotazníku napr., tým, že sa dostane do Slobodnej Európy a radšej pripustil moje oslobodenie od odovzdania dotazníka (ktorý nakoniec vyplnil možno sám, za mňa), ale nezniesol ničotné riziko prezradenia obsahu dotazníka. Myslím si, že i tento človek, ktorý po 1993 pôsobil za Slovensko na nejakom zastupiteľstve v zahraničí a samozrejme ako učiteľ na VŠ, moc toho od socializmu neočakával. On iba slúžil. Na týchto rokoch bolo asi najťažšie vedomie nemennosti, čo sa týka večnosti režimu, nech už v rovine viery akokoľvek iba aktuálnej, dočasnej, ktorá sa pripomínala, vnucovala pri každej príležitosti memorovaním komunistickej mantry – So Sovietskym zväzom na večné časy a nikdy inak (ponad Slatinu prelietavali Migy z neďalekého letiska Sliač, necelých dvadsať kilometrov na juh, uprostred lesov veľké vojenské pásmo s novovybudovaným sídliskom pre osadenstvá ruských tankov, a vo Zvolene desať kilometrov na západ ďalšie posádky a ďalšie sídliská) ... a ťažilo najmä vedomie vlastnej nepripravenosti na život, na jeho rozpory a dilemy.

Co když se tě zeptám na období předrevoluční? Dozajista se 70. léta významně lišila od konce let osmdesátých...

Trochu pribrzdí, Jakube, pred koncom 80. rokov, bola prvá polovica tejto dekády ... a veľmi dôležitá, pre môj osobný osud i vývoj politický, bez prehánania celosvetový vývoj ... konečne som našiel ľudí, ktorí videli život tak jako ja, ale navyše a najmä boli v premýšľaní a znalostiach ohľadne toho, čo s tým, ďalej. Jednalo sa o moje pol druha ročné pôsobenie v EÚ ČSAV. Tu som sa zoznámil s okruhom ľudí okolo súčasného prezidenta V. Klauza. Myslím si, že tu sa formovalo, na stretnutiach pod hlavičkou VTS, zázemie budúcnosti vtedajšieho Československa a to v omnoho väčšej miere ako v Kabinete prognóz, známejšieho pod neskorším názvom Prognostický ústav, ktorý vznikol pred pádom socializmu (1986/ 87).

Jedinečným faktorom, ktorý začal pôsobiť na stav vecí verejných na začiatku 80. rokov a to v celom východnom bloku, bol nástup R. Reagana ako prezidenta USA. Spolu M. Thatcherovou vytvorili neústupný tandem, ktorý vytvoril tlak na Sovietsky zväz, ktorému tento nedokázal vzdorovať. V každodennosti sa to odrážalo napr. rozmiestnení raket SS-20 ako reakci na zavádzanie nových zbrojných systémov do do výzbroje USA. Vtedy vedúci jednotlivých organizácii, vrátane napr. družstev, mali za úlohu zvolať všetkých THP

(technicko-hospodarský pracovník), aby im vysvetlili správny postoj k tejto odvetnej akcii. Fór bol v tom, že Československé obyvateľstvo bolo dlhodobo informačne masírované tým, že američania ako vojnoví štváči, ženú svet do tretej svetovej, pretože chamtivý vojensko-priemyslový komplex USA potrebuje inkasovať zisky z vývoja a výroby nových a nových zbraní a naraz sa ukázalo, že tie samé zbrane má i Sovietsky zväz. Vtedy som bol vedúci odboru práce a miezd, kde pracovali väčšinou ženy a tie prišli z nalievárne s plačom, vystrašené, že zajtra im začnú ponad hlavy lietať rakety. To bol, tak ako si to pamätám ja, posledný silácky krok režimu. Potom nasledovala séria smrtí generálnych tajomníkov ZSSR a nástup Gorbačova, ktorý pochopil, čo zdědil. U nás sa tvárilo akože sa nič nedeje, že stále platí naveky. V konkrétnych osudoch ľudí stále platilo, čím viac si nekomfortnejší, tým viac riskuješ a môžeš pocítiť nejakú podobu obmedzenia, nedania súhlasu ... mne napríklad súhlasu k postgraduálnemu štúdiu. V r. 1987 sa narodila Kristína. V Slatine zaviedla KS víťanie novonarodených detí do života, čo nebolo nič iné ako kopírovanie kresťanského krstu. Bol som odmietnuť, alebo ak chceš poďakovať, za pozvanie na slávnosť, ale s argumentáciou, že Kristína už bola prijatá na tento svet pokrstením a že nevidíme ako rodičia dôvod, aby to muselo byť zdupľované a predseda MNV mi odpovedal : v poriadku Luboš, ale o tomto musím informovať na prokuratúre v Banskej Bystrici. Jednalo sa o môjho učiteľa na základnej škole, uvoľneného pre funkciu predsedu MNV. Inak charakterného človeka. Vysvetľujem si to tak, že on mal nejakú pozíciu a bol si ochotný chrániť i za cenu akéhokoľvek strápenia. Myslím si, že v 80. rokoch žili ľudia pre to, aby si nekomplikovali život. V podstate naprosto sobecká existencia. Ozajstná perzekúcia nastúpila buď z osobných dôvodov, alebo pri nejakom politickom, hovorilo sa mu antisocialistickom, konaní. Čiže rozmnožovanie prehlásenia Několik vět a ich distribúcia boli už nebezpečné a takéto materiály sa museli dávať iba ľuďom s dôverou. Podobne to bolo aj s prekladmi napr. Misesa, Hayeka, Kirka, Poppera, Arendtovej, či rozmnožovaním Černého Pamětí, toho sa režim stále bál ako čert svätenej vody. Ešte k tej odlišnosti. Ta upjatost nebyť iný sa netýkala iba obecných, politických postojov. Naprosto nepochopiteľné bolo pre babičku, že sme sa rozhodli s Evou, že ona zostane doma s Kristínou (narozena 1987) jej prvé tri roky života. Takéto chovanie, rozhodnutie nazvala, že je ako cigánka, ktorú nenapadne ísť ani náhodou po šiestich mesiacoch materskej do práce. Byť ako otec pri pôrode dieťaťa, tomu nerozumel ani gynekolog – porodník. A na druhej strane, pretože som bol prvý, tak som sa dostal dokonca do okresných novín. Mohlo to byť iba na zverejnenie toho doktora. Čiže držanie sa nemenosti a viactvárosť = 80. roky.

Jak se změny roku '89 přičinily o nárůst možností pro obyčejné lidi? Měli jste najednou více možností, více příležitostí atd.?

Už z toho, čo som Ti doteraz povedal by malo vyplynúť, že rok 1989 bol logicky rokom, ktorý nasleduje po roku predchádzajúcom. Navyše nie som človek orientovaný na spotrebu. Zaujímavé je, že spotrebné, či úžitkové predmety technické novosti sme mali medzi prvými. Televizor bol úplne prvý (1957), tie ďalšie – pračka, chladnička, kuchynský robot, elektrický šporák, magnetofon, tranzistor, auto to všetko v rodine bolo buď z druhej polovici 50., alebo zo 60. rokov. Značnú časť kníh, ktoré začali po r. 1989 vychádzať som už mal. Samozrejme prichádzali nové a nové až človek stratil prehľad. Z istého pohľadu nemusí byť rozdiel medzi nedostatkom a nadbytkom, čiže podstatná zmena je v tom, že dnes ak chceš po niečom siahnuť, tak máš kam.

Jaký to byl pocit, když bylo jasné, že režim padl?

Obrovská úľava až dojatie. Kristína a potenciálne ďalšie dieťa (teda Ty) má lepšie perspektívy ako sme mali my. Pragmaticky - obava, čo sa zvládne z toho, čo je potrebné urobiť a ako sa chopiť toho potrebného.

Rok '89 byl plný manifestací odporu proti režimu, alespoň v porovnání s předchozími lety. Jak jste je vnímali vy, s mámou a malou sestrou, na Slovensku?

I keď sme žili na Slovensku chodili sme do Čiech za babičkou a dedom a nikdy sme neobišli Prahu. Ešte niečo, už v onom roku 1985, či 1986 sme vedeli, že režim padne ... neznáme bolo a zostalo ako sa tak stane. Bol som na Václaváku 21. augusta a tam bolo cítiť, že tá početná skupina ľudí neuteká, po výzvách k opusteniu námestia, najkratšou cestou a museli si toho byť vedomí aj tí, ktorí tam zasahovali ... myslím si, že to bolo také oťukávanie sa navzájom ... Navyše, asi to bolo 15. septembra, dostal pozvánku na diskusiu o finančnom sektore a jeho reforme. Moderoval ju Klaus a bol tam aj zástupca establišmentu ak chceš nomenklatúry – dekan fakulty z VŠE a hneď na začiatku tam došlo ku konfliktu. K. Kříž tam porovnával dve obdobia začiatok ČSR a súčasnosť a dovolil si charakterizovať politický systém prvej republiky ako demokratický, zatiaľčo v republike roku 1989 vládne diktatúra. Vtedy súdruh dekan vyskočil, zodvihol ruky ako Pilát a s výkrikom : s týmto já nechci mít nic společného, sa rychle balil a chystal k odchodu ... Vtedy zasiahol V. Klaus s argumentom, že ide o diskusiu o finančnom sektore a nie o nejaké politické školenie, takže nie je treba dávať ruky preč od toho, čo bolo povedané, pretože to musíme chápať v kontexte ... dekan zostal do konca.

Socialistický režim padl kvůli neudržitelnosti a neefektivnosti centrálního ekonomického plánování. Je ale něco nebo někdo, kdo k jeho pádu přispěl, urychlil ho?

Mám za to, že to bol R. Reagan, ktorý namiesto rezistencie na spôsob postoja, „éto vaše dělo“, začal o sovietskom ráji na zemi hovoriť ako o „ríši zla“. Skončila tak kolaborácia veľmocí s existenciou ZSSR a bol to Reagan, ktorý pri prejave u [Berlínske zdi 12. června 1987](#) řekl : „Generální tajemníku Gorbačove, jestli hledáte mír, jestli hledáte prosperitu pro Sovětský svaz a východní Evropu, jestli hledáte liberalizaci: Pojd'te k této bráně! Pane Gorbačove, otevřete tuto bránu! Pane Gorbačove, strhněte tuto zeď!“ A k nemu patrila ako spolu symbol M. Tacherová. Iba na okraj : pre mňa je napr. priebeh oslav 20. výročia strhnutia Berlínskeho múru iba vrátením sa k falešným postojom.

Zajímavé určitě bude zeptat se, jak jste dokázali sledovat listopadové dění ve vesnici na středním Slovensku, stovky kilometrů daleko od Národní třídy. Jak jste to tehdy řešili?

Od ranno študentských rokov som počúval zahraničné vysielanie obecne známých rozhlasových stanic, takže finálny priebeh zmeny bol vlastne on line. O deviatej večer 17. novembra boli prvé správy o tom, čo sa deje v Prahe a postupne ako začali protestovať divadlá, kontaktoval som priateľa, ktorý bol vo zvolenskom divadle umelckým riediteľom a pýtal som sa, čo a či sa niečo u nich deje ? Pretože nebol v obraze odkázal som ho na zdroje resp. sám kontaktoval kolegov v Bratislave a, to už presne neviem o deň, či dva bol vo zvolenskom divadle štrajk a diskusia. Potom bolo obdobie, kedy začali byť organizované mitingy občanov, jeden taký sme zvolali napriek obštrukciám onoho predsedu MNV s ďalším priateľom do miestneho kultúrneho domu. Atmosféra bola hodne rozpačitá. Váha miestnych autorít, pre zaujímavosť medzi nimi bol i ten, ktorého otec oddolával vstupu do družstva takmer do posledka, bola silná a stála na argumente : čo nás tu chceš poučovať ako má svet bežať však povedz, kto Ťa vyštudoval a staral sa o Tvoje zdravie, keď si bol na tom najhoršie. Správna odpoveď znela : My, strana. Výbor VPN sa podarilo konštituovať a prihlásiť sa k podpore vyšetrenia udalostí na Národnej triede, výzve smerovanej ku štátnej moci, aby začal dialog s protestujúcimi o požiadavkách OF a VPN, ktoré žiadali pluralitu názorov, zrušenie vedúcej úlohy strany a vyhlásenie svobodným voľbám. Aby sa probudilo, čo najviacej ľudí, založili sme dve ďalšie hnutia, resp. stranu : Kresťansko-demokratické pre katolícku časť obce a Demokratickú stranu, ktorá navazovala na povojnovú stranu a k jej

prívržencom patrili evanjelici. Ja som sa stal predsedom výboru VPN a súčasťou VPN na okresnej úrovni. Zhruba v tej dobe, určite pred generálnym štrajkom som s tretím priateľom inicioval vznik VPN v družstve, kde som pracoval. Bolo tam zamestnaných viac ako 1000 ľudí. Tomuto podniku sa hovorilo slovenské Slušovice i keď v konečnom dôsledku moc spoločného nemali. Tu bolo dôležité obdobie, kedy sa vyslovovala dôvera, alebo nedôvera funkcionárom družstva, pretože sa podarilo ukázať, kto je zodpovedný za neutešený stav hospodárenia a žalostnú finančnú situáciu. Na 200 mil. aktiv pripadalo 140 mil. záväzkov, pričom nebolo ani zďaleka jasné, koľko z tých aktiv reálne existuje a akú majú hodnotu. Myslím, že tu sme mali situáciu od začiatku pevne v rukách. Bohužiaľ bolo jasné, že moc sa zachrániť nedá a že nám pripadlo postavenie konkurzného správcu s tým efektom, že sme mali časový náskok a zamestnanci, ktorých prevádzky museli byť zrušené si veľmi rýchle našli iné uplatnenie.

V revolučnom dňi dozajista prišiel nějaký zlomový bod, nějaká poslední kapka, která rozpoutala revoltu – co to podle tebe bylo?

Myslím, že obecná nespokojnosť, bola doprevádzaná nejasnosťou ľudí, čo s ňou, ako sa má daný stav vecí riešiť. Myslím si, že väčšina ľudí sa cítila ako nahí v trní. V podstate sa stav ich myslí viedol v závese na tom ako sa odvíjala situácia v centrách. Možná významný vplyv mal úspech generálneho štrajku, ale skôr to bol graduačný vývoj a fanúškovské nasledovanie, na ktoré malo vplyv doporučením autority, napr. pre katolíkov to bol na Slovensku, bezprostredne po revolúcii farár, či pastiersky list biskupa. Moje tápanie v hľadaní zlomového okamžiku, či toho, čo formovalo postoje ľudí vyplýva taktiež z faktu, že na Slovensku sa otvorene o politických názorech, minimálne do tej doby, čo sme sa odsťahovali zo Slovenska, nehovorilo. Stále sa jednalo o intímne, chránené záležitosti.

Po Listopadu bylo potřeba vložit důvěru a obrovskou zodpovědnost do něčích rukou – které ruce byly pro tebe ty nejdůvěryhodnější?

Při přípravě prvních volieb sa kampaň robila do značnej miery podľa miestnych možností, jednou z nich boli relácie v miestnom rozhlase. Tie hnutia a strany ktoré existovali v našej obci si rozdelili čas a pripravili si podľa vlastného uváženia relácie. Keď som niesol na, vtedy ešte stále, MNV text prvej z nich za VPN, bol som zastavený pani učiteľkou, rešpektovanou osobou, ktorá mi položila otázku a výtku v jednom : čo to robíš, Luboš, chceš, aby si znovu rozdelil dedinu na evanjelikov a katolíkov !? Ona bola celý socializmus komunistkou. Netušila aký je obsah textu a jediné, čoho sa bála, bola diferenciácia pohľadu. Mala pravdu v tom, že keď nebude, byť vynútená jednota, hrozí voľná tvorba preferencií a tie sa v politicky nevyzralom slovenskom prostredí, môžu stať vzájomne veľmi konfliktné. Na Slovensku sa v prvých voľbách nikto nestal tak dominantný ako OF v Čechách. Z parlamentných volieb boli tieto prvé jediné, v ktorých v Slatine vyhral jednoznačne reformný subjekt a to s vypätím všetkých síl. Dostali sme cca štvrtinu hlasov.

Pro shrnutí: Jak jsi nakonec přijal změnu režimu, jak jsi se k ní stavěl – byl jsi za ni vděčný?

Áno, ale s veľkými obavami, ktoré je možné parafrázovať zvolaním – čoho sa to my ešte dožijeme (?).

Revoluční dění v tobě dozajista vyvolalo očekávání, sny, představy o budoucnosti – myslíš, že tato očekávání došla naplnění?

Odo mňa by to bola viac ako špekulatívna odpoveď.

Tazatelem byl Jakub K.

Analýza rozhovoru s pamětníkem

Jak je velice výmluvně a trefně popsáno v rozhovoru, pocházím z rodiny, která se snaží pamatovat na to, odkud vyšla, kdo a jak se přičinil o její dobro a čí konání jí přinášelo zmar. A z toho důvodu myslím, že z leccjakých vyprávění a debat mám poměrně dobrý přehled o tom, jak jednotliví členové mé rodiny vnímali rozličné historické události či epochy.

Přes tuto solidní znalost historie mé rodiny měl pro mne rozhovor několik přínosů. Samozřejmě asi hlavním je určité utřídění, zorganizování poznatků o tak důležité době, jako je doba normalizační a následně revoluční. K rozmluvě o takto vymezeném období jsem nikdy neměl důvod a soustředění se na jednu etapu umocněné nutností literárního výstupu z celé akce mi tedy poskytlo příležitost pořádně si věci uspořádat, utřídít si je a pochopit je hlouběji a s důsledněji vysvětlenými souvislostmi.

Další zajímavý aspekt, se kterým jsem se potýkal, byla důvěryhodnost zdroje. Když jsme se se spolužáky bavili o našem projektu, zavadili jsme i o to, že lidský mozek přizpůsobuje události minulé tak, aby z toho jeho nositel vyšel co nejlépe, tedy že funguje jakási zpětná autosugesce. Já se však k takovéto námitce či výtce stavím negativně – samozřejmě paměť klame, člověk se na své činy rád dívá skrze voňavý růžový opar, ale přesto věřím, že členové mé rodiny jsou natolik sebekritičtí a soudní, že své činy dokáží hodnotit střízlivě a bez přehnaného přikrášlování. K víře jsem byl veden a bez ní se, jakkoliv si uvědomuji, že to může být na škodu věci, neobejdu.

Závěrem tedy mohu říci, že projekt byl do značné míry přínosný, a snad mohu dokonce říci, že byl přínosný pro obě strany – vzpomínání a opakování starých věcí je, jak je známo, důležité pro věci budoucí.

Jakub K.